

DİVÂN-ı HİKMET

(دیوان حکمت)

Ahmed Yesevî'nin hikmet adı verilen
dinî-tasavvufî manzumelerini
içine alan şiir mecmuası.

Fazlullah b. Rûzbihân'ın 915'te (1509-10) telif ettiği *Mihmânnâme-i Buḥârâ* adlı eserinde, Ahmed Yesevî Türbesi'nde okuduğu Yesevî kitabının başında "Dîvân-ı Hikmet" kaydı bulunmadığını ve eserin sülûk âdâbına ait manzum Türkçe sûfiyâne bir mecmua olduğunu bildirmesinden bu adın XVI. yüzyıldan sonra kullanıldığı anlaşılmaktadır. Rûzbihân'ın gördüğü eser muhtemelen, adı bilinmeyen bir Yesevî dervişinin tertip ettiği *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının ilk örneklerinden biridir.

Dîvân-ı Hikmet nüshalarının muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da bazı farklılıklara sahip olması bunların değişik şahıslar tarafından farklı dil sahalarında tertip edildiğini göstermektedir. Ayrıca *Dîvân-ı Hikmet* mecmuaları içine zamanla Yesevî dervişlerinin hikmetleri de karışmış, böylece kitap sadece Ahmed Yesevî'ye ait bir eser olmaktan uzaklaşıp hikmet geleneğini yansıtan bir manzumeler mecmuası haline gelmiştir.

Hikmetlerde geçen "defter-i sâni" tabirinden ilk akla gelen şey, Ahmed Yesevî hikmetlerinin birkaç defter halinde tertip edildiği, eldeki nüshaların ikinci defteri teşkil ettiğidir. Ayrıca Yesevî'nin, "Ben defter-i sâni sözünü açtım" demesi, daha önce hikmetlerin bizzat Yesevî tarafından bir defter halinde toplandığını da düşündürmektedir.

Dîvân-ı Hikmet'in yazma ve basma nüshalarında bulunan hikmetlerde Kul Hâce Ahmed, Hâce Ahmed, Miskin Ahmed, Yesevî gibi mahlaslar kullanılmış-

tır. Eserde ayrıca Azîm Hâce, Hâlis, Fakîrî, Garîbî, Hâce Sâlih, Kul Şerîfî, Hüveydâ, İkânî, Meşreb, Ubeydî, Kul Süleyman ve Zeliîlî adlarıyla Yesevî geleneğine bağlı çeşitli şahısların hikmetleri yer aldığı gibi *Dîvân-ı Hikmet* adını taşımayan bazı hikmet mecmularında da Yesevî'nin şiirlerine rastlanmaktadır.

Dîvân-ı Hikmet'in yazma ve basma nüshalarında bulunan hikmet sayısı bazı farklılıklar göstermektedir. Bugüne kadar derlenebilen Yesevî'ye ait hikmetler 250'yi bulmaktadır. Bu sebeple hikmetlerin birinde yer alan, "Dört bin dört yüz hikmet söyledim" ifadesi bir rivayetten öteye gitmemektedir.

Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin başlıca gayesi, İslâm dinine yeni girmiş veya bu dinî henüz kabul etmemiş Türkler'e İslâmiyet'in esaslarını, şeriat ahkâmını ve Ehl-i sünnet akîdesini öğretmek, Yeseviyye tarikatı müridlerine tasavvufun inceliklerini, tarikatın âdâb ve erkânını telkin etmektir. Bu sebeple hikmetler sanat endişesinden uzak, sade ve kuru bir ifade yanında didaktik bir özellik taşımaktadır. Ancak bazı hikmetlerde ifadenin sûfiyâne ve coşkulu oluşu onları basit manzumeler olmaktan kurtarmıştır.

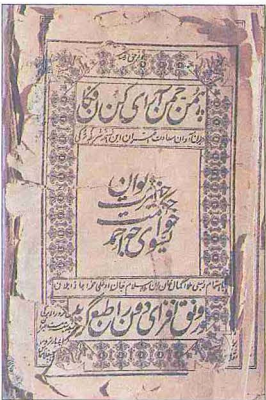
Hikmetlerin muhtevası ile şekil ve dil yapısı, Ahmed Yesevî'nin yetiştiği çevre, hayatı, şahsiyeti, gayesi ve hitap ettiği zümrenin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgilidir. Ahmed Yesevî'nin İslâmiyet'in esaslarını, tasavvufun inceliklerini bir Türk mutasavvıfı olarak yorumlayışı, bunları halk edebiyatının bilinen şekilleri içinde hece vezniyle ve sade bir dille herkesin anlayacağı tarzda ifade etmesi hikmet tarzını doğurmuş ve bu tarz zamanla Yesevî dervişleri vasıtasıyla gelenek haline almıştır. Yeseviyye tarikatında şeyhin söylediklerini öğrenmek için hikmetlerini belli bir makamlı okuyup yaymak önemli bir husustur. Bundan dolayı zamanla daha geniş bir çevreye yayılan, huşû içinde okunup ezberlenen ve yazıya geçirilen hikmetler, muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da değişikliğe uğramış, çeşitli illâvelerle zenginleşmiştir.

M. Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi hikmetlerin fikrî yönünü dinî-tasavvufî unsurlar, şekil yönünü de millî unsurlar teşkil eder. Bu sebeple hikmetlerin muhtevasını İslâmiyet, Türkistan'daki tasavvuf, Yesevîliğe ait âdetler ve erkân oluşturmaktadır. Bunun yanında bazı hikmetlerde amelî ahlâk ve sosyal aksaklıklar üzerinde de durulmuştur.

Eldeki *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarında bulunan hikmetlerin dilinin Ahmed Yesevî'nin dilini aksettirmede olduğu kesindir. *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının Kazak, Türkmen, Tatar dil özellikleri yanında büyük ölçüde Özbek Türkçesi özellikleri taşıdığı görülmektedir. Ahmed Yesevî'nin esas lehçesinin ne olduğu bilinmediği gibi Argu Türkleri'nden olduğunu kabul ederek kullandığı lehçeyi Arguca saymak veya Hokandlı olduğunu kabul ederek bunu halis Hokand lehçesi saymak tahminden öte bir değer taşımaz. Bununla beraber Ahmed Yesevî'nin, hikmetlerini Karahanlı edebî diliyle kaleme aldığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Ancak bu hususta kesin bir hükme varabilmek için eski bir *Dîvân-ı Hikmet* nüshasının ele geçmesine ihtiyaç vardır.

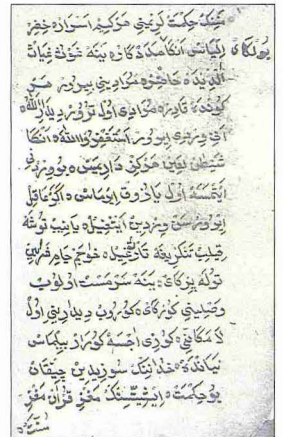
Hikmetlerin büyük bir kısmı beş-yirmi beş arasında değişen dörtlüklerden ibaret olup kafiye düzeni koşmaya benzemektedir. Hikmetlerin bir kısmında da gazel tarzı kullanılmıştır. Dörtlüklerde hecenin on ikili (4 + 4 + 4) ölçüsü, gazel tarzındaki manzumelerde ise on dörtlü (7 + 7) ölçüsü kullanılmıştır.

Dîvân-ı Hikmet'in Yesevî'nin bütün hikmetlerini içine alan tam ve güvenilir bir nüshası mevcut değildir. Eldeki nüshaların en eskisi tahminen XVI veya XVII. yüzyıla aittir. Nüshalar değişik kişiler tarafından değişik sahalarda tertip edildiği için hikmet sayısı bakımından da farklılıklar gösterir. Aynı durum basma nüshalar için de söz konusudur. Dünya kütüphanelerinde mevcut yüzlerce *Dîvân-ı Hikmet* nüshasından faydalanarak sağlam bir metin hazırlamak hemen hemen imkânsızdır. *Dîvân-ı Hikmet*'in bazı nüshaları arasında İstanbul Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi (nr. 2497), Ahmet Caferoğlu (şahsî kitapları arasında), Emel Esin nüshaları

Ahmed
Yesevî'nin
*Dîvân-ı
Hikmet* adlı
eserinin
dış kapağı
(Taşkent 1312)

*Dîvân-ı
Hikmet*'in
harekeli
nüshasından
bir sayfa
(Petersburg
Asya Halkları
Enstitüsü,
nr. D. 41, s. 19)

DİVÂN-ı HİKMET

(Esin-Tek Vakfı Ktp.); Manchester, The John Rylands University Library (nr. 67), İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 3898), Millet (Ali Emîrî, Manzum, nr. 16), Konya Melânâ Müzesi (nr. 2583) kütüphaneleri ile Leningrad (S. Petersburg) Asya Halkları Müzesi'ndeki (nr. D. 41) yazmaları bulunmaktadır. Ayrıca eserin çeşitli baskıları da vardır (Kazan 1295; İstanbul 1299; Taşkent 1314).

Dîvân-ı Hikmet'ten seçilen yetmiş hikmet, Ahmed Yesevî'nin hayatı, şahsiyeti, Yeseviyye tarikatı hakkında bir giriş, hikmetlerin açıklaması ve notlarla birlikte *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler* adıyla Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1983).

BİBLİYOGRAFYA:

Dîvân-ı Hikmet, İstanbul 1299; *Ahmed-i Yesevî: Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler* (haz. Kemal Eraslan), Ankara 1983; Fazlullah b. Rûzbihân, *Mihmânâme-i Buḥārâ* (nşr. M. Stûde), Tahran 1341 hş./1962; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyim*, s. 383-384; H. Vambery, *Chagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867, s. 36-37; Köprülü, *İlk Mu-tasavvıflar* (Ankara 1966), s. 101-121; a.mlf., "Ahmed Yesevî", *İA*, I, 214; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1964, II, 96; M. Kemal Özergin, "Dinî Tasavvufi Edebiyatımızda Dîvân-ı Hikmet", *Nesil*, sy. 45-46, İstanbul 1980, s. 8-12; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA*, II, 159-161.

KEMAL ERASLAN

DİVÂN-ı HÜMÂYUN

(دیوان همایون)

Osmanlı devlet yönetiminde
XV. yüzyıl ortasından
XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar
en önemli karar organı.

"Padişah divanı" anlamına gelmektedir. Divan kelimesi Türkçe'ye Farsça ve Arapça yoluyla geçmiştir. Kelimenin menşei itibarıyla Ârâmic'e'den geldiği ve Farsça'ya da bu dilden geçip yerleştiği kabul edilir. İslâm medeniyetinin ilk devirlerinde Arapça'ya da geçen ve bütün İslâm devletlerinin siyasî diline giren kelimenin bu sebeple Arapça olduğu sanılmıştır.

Divan eski İran'da malî kayıtların yazıldığı defterlere ve bu defterleri tutan resmî dairelere verilen isimdi. İslâm'ın ilk devirlerinde de kelime bu şekilde anlaşılmıştı. Daha sonraları divan başka kelimelerle birlikte "Dîvânü'l-berid", "Dîvânü'l-cünd", "Dîvânü'l-hâtem" gibi çeşitli devlet dairelerinin adı oldu. Bugünkü modern Arapça'da da divan ilk plan-da "hükümet dairesi, yönetim bürosu,

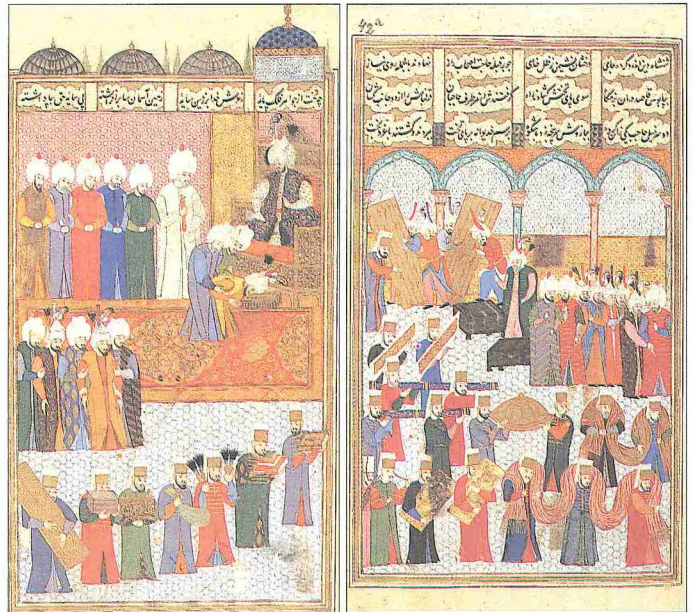
memurluk yeri ve sekreterlik" anlamlarına gelmektedir. Divanın Farsça'da ilk, Arapça'da ikinci anlamı "kurul" veya "toplantı"dır. Osmanlılar'da ise divan Farsça anlamından da ileri derecede "toplantı, kurul, kurul-organ" karşılığında kullanıldı. Ayrıca hem toplantının kendisi, hem toplantının yapıldığı yer de bu kelime ile karşılanıyordu. Bugünkü Türkçe'de de divanın ilk anlamı budur. Bununla birlikte divan bazan Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye, Dîvân-ı Deâvî Nezâreti'nde olduğu gibi devlet dairesi anlamında da kullanılıyordu. Divanın ayrıca "bir şairin şiir külliyyatı", "oturulan yer, kanepa" gibi başka anlamları da vardır.

Sıkı bir merkezîyetçilikle yönetilen Osmanlı Devleti'nde Dîvân-ı Hümâyûn merkezdeki en önemli işleri gören makam sahiplerinden oluşur ve padişah adına karar verirdi. Bundan dolayı Yeniçağ başlarındaki pek çok gelişmiş devlette görülen bu tür kurul-organların en güzellerinden biridir.

Osmanlı Devleti'nde birer karar organı olarak çalışan çeşitli divanlar vardı. Bunların en önemlisi, padişahın bulunduğu yerde onun adına toplanan Dîvân-ı Hümâyûn idi. Hiçbir İslâm devletinde bunun ayarında bir kurul-organ yoktu. Bunun sebebi, Türkler'in daha İslâmiyet'i kabul etmeden önce devlet işlerini yürüttükleri kurullara sahip olmalarıydı. Moğolca'daki karşılığı olan *kurultay* kelimesiyle ifade edilen bu toplantılarda zaman zaman belli devlet işleri görüşülürdü. Bu sağlam gelenek Türk-İslâm devletlerinde de devam etti. Özellikle

Abbâsîler'deki Dîvânü's-sır, Dîvânü'd-dârî'l-kebîr gibi saray divanlarını, Dîvân-ı Mezâlim gibi her türlü şikâyeteye açık divanları gören Türkler, bunları eski gelenekleriyle birleştirerek yepyeni bir divan kavramı oluşturdular. Dîvân-ı Hümâyûn'a benzeyen ilk gelişmiş İslâm-Türk divanını Büyük Selçuklular kurmuşlardı. Dîvân-ı A'lâ adlı bu divanla Dîvân-ı Hümâyûn'a geçiş süreci başladı. Bu gelenek Anadolu Selçukluları'nda da devam etti. Daha sonra bu devletin parçalanmasıyla oluşan beyliklerde de divan geleneği sürdü. Aynı türden sade ve basit bir divan Osmanlı beyliğinde de vardı. Beylik giderek tam ve düzenli bir devlet halini aldıkça divan kavramında da gelişmeler oldu. Ancak XV. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı devlet kurumlarının doğup gelişmeleri hakkında sağlıklı kaynaklar bulunmadığından bu kavramdaki gelişmeleri takip etmek güçtür. Bilinen husus, özellikle II. Murad döneminde divanın Dîvân-ı Hümâyûn vasfını kazanmaya başlamasıdır. Edirne'de kurulan bu divana bazan padişah başkanlık eder ve belirli teşkilât kuralları uygulanırdı.

Dîvân-ı Hümâyûn tam gelişmiş şeklini Fâtih Sultan Mehmed zamanında almaya başladı. Fâtih'e atfedilen ünlü kanunnâme bir çeşit anayasa düzeni kurmuş, devletin belli başlı makamlarını, bu arada Dîvân-ı Hümâyûn'u da düzenlemişti. Fâtih'in getirdiği en büyük yenilik ise divanda padişahın başkanlığının kesinlikle kaldırılması ve bu işin vezîriâzama bırakılmasıdır.

İran elçisi
Tokmak Han'ın
Dîvân-ı
Hümâyûn'a gelip
huzura kabulü
ve şahın
gönderdiği
hediyeleri
takdîmi
(*Şehinşâhnâme*,
İÜ Ktp., FY, nr. 1404,
vr. 41^b-42^a)